

УДК 37.048.4:303.214

Микола ПІДДЯЧИЙ

м. Бориспіль

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті аналізуються сучасні проблеми підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах ринкової економіки; зміст та структура професійної орієнтації; завдання загальноосвітньої ланки, спрямовані на задоволення реальних професійних планів старшокласників, потреб регіону та держави; акцентується увага на створення умов для розвитку творчості та професійної самосвідомості старшокласників, формування професійно важливих якостей, уточнення і коригування соціально-професійного статусу.

Особливістю сучасного соціально-економічного поступу України є формування ринкової економіки. Саме тому спостерігається динаміка інтелектуально-фізичного навантаження фахівців на рентабельних соціально-економічних об'єктах. Цей процес є важливим моментом для роботодавців, які з мінімальними затратами капіталу і людських ресурсів отримують максимальні прибутки за найкоротший відрізок часу. За даних умов значна кількість кваліфікованих фахівців не можуть мати постійної роботи протягом життя, а тим паче роботу по одній і тій професії чи спеціальності. Тому система підготовки старшокласників до професійного самовизначення повинна спрямовуватись на формування та удосконалення у підростаючого покоління професійних якостей та психологічної структури, направленої на зміну видів професійної діяльності, результатом якої має стати розширення соціальних послуг суспільству.

Надати допомогу старшокласникам у підготовці до професійного самовизначення мають суспільні інституції шляхом створення педагогічно доцільної і психологічно адекватної освітньо-наукової системи, яка максимально задовольнить їх професійні плани у відповідності до існуючих і перспективних напрямів соціально-економічного розвитку на регіональному та державному рів-

нях.¹ Завдання системи – задоволення попиту загальноосвітньої ланки та інших соціальних інституцій у фахівцях-профорієнтаторах з їх комплексною підготовкою в системі вищих навчальних закладів з метою відновлення державної та регіональної системи професійної орієнтації; задоволення запиту педагогів-практиків сучасними науково-методичними основами та навчально-виховними комплектами за напрямками навчання та спеціальностями; орієнтація молоді на заповнення вакантних робочих місць; координація та інтеграція дій сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільного навчально-виробничого комбінату тощо у напрямі вирішення проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення.² Саме тому проблема підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення є важливою і **актуальною** для теорії і практики професійної орієнтації. Її суть заключається в створенні суспільством відповідних умов для підготовки старшокласників до свідомого прийняття рішення щодо вибору майбутнього виду професійної діяльності, усвідомленні себе суб'єктом конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку індивідуально-психологічних якостей та порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста, усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

В дослідженні даної проблеми **об'єктом** виступило теоретичне обґрунтування системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення.

Визначення взаємодії між теорією проблеми і практичною її реалізацією в підготовці старшокласників до свідомого вибору професії складало **предмет** дослідження.

¹ Питання професійної орієнтації учнів. Під редакцією Є.В.Бондарчука, С.І.Подуремя. – К.: Радянська школа, 1969. – 240с. – С.3-14; 88-98.

² Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К: Вища шк., 2004. – 422с. – С.10-19.

Мета даної статті полягала в розкритті педагогічної сутності завдань та складових системи підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення.

Зазначимо, що різні аспекти системи підготовки школярів до професійного самовизначення **відображені в працях** Батишева С.Я., Беха І.Д., Доротюк В.І., Закатнова Д.О., Зязюна І.А., Климова Є.О., Костюка Г.С, Левченка Г.Є., Мадзігона В.М., Мачуського В.В., Павлютенкова Є.М., Побірченко Н.А., Рибалка В.В., Сидоренка В.К., Синявського В.В., Тименка М.П., Федоришина Б.О., Чистякової С.М. та інших.

Для вирішення багатоаспектної проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення, у відповідності з їх істинними інтересами та суспільною необхідністю, потрібна участь представників різних сфер знань (філософія, психологія, педагогіка, економіка, медицина тощо).³ Проблема визначення системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення є важливою складовою системи наукового управління соціальними процесами, і разом з тим, частина проблеми трудового виховання підростаючого покоління. Вона може зводитись до завдань наукового управління процесом входження особистості в суспільний процес професіоналізації, який охоплює питання всебічної підготовки старшокласників до самостійного вибору професії та активного входження в процес свідомої трудової діяльності, питання закономірної зміни видів діяльності, професій, спеціальностей у відповідності із законом зміни праці. Оскільки ключовою частиною процесу професіоналізації має стати свідомий, самостійний, добровільний вибір професії, то дана проблема розглядається на рівні наукового управління мотивами вибору професії, керування, здійснюваного на відповідному рівні соціально-педагогічного такту.

Ми погоджуємось з думкою дослідників, які стверджують, що для вирішення проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення вибудовується система, яка передбачає вивчення загальнотеоретич-

³ Чистяков Н.Н. Учителю труда о профессиональной ориентации учащихся. – М.: Просвящение, 1982. – 175с. - С.123-127.

них питань та наукову розвідку; питання системи управління інформацією; питання керуючої інформації; організаційні та практичні питання тощо.⁴ Завданням системи є структурування та реалізація якісного змісту професійної орієнтації. Згідно нашої наукової позиції налагодження такої системи потребує наступних заходів:

- проведення перспективних експериментальних досліджень;
- розробка теоретико-методологічних основ професійної орієнтації;
- розробка та удосконалення методів визначення наявної і перспективної потреби регіонального ринку праці, методів обліку, оперативного пошуку та використання відповідної інформації на практиці та розробка відповідних систем для інформаційного забезпечення навчальних закладів та суспільних інституцій, які проводять профорієнтаційні заходи;
- розробка та удосконалення соціологічних і диференційно-психологічних методів оперативного вивчення формування професійної направленості;
- розробка комплексних методик для діагностики професійних здібностей, професійної придатності, а також методів прогнозування факторів успішності в певному виді діяльності та розробка комплексів для психодіагностичного забезпечення заходів з професійної орієнтації;
- розробка методів збору, зберігання і оперативного пошуку професіографічної інформації та розробка психофізіологічної систематики професій чи напрямів діяльності, а також розробка системи інформаційно-професіографічного вивчення практичної роботи з професійної орієнтації;
- розробка методів формування відповідної професійної направленості;
- розробка методів формування професійних здібностей і професійної придатності;
- розробка методів і побудова моделей вирівнювання соціального престижу різноманітних професій;

⁴ Павлютенков Е.М. Профессиональная ориентация учащихся. – К: «Радянська школа», 1983. – 152с. – С.6-26.

- розробка методів економічного і морального регулювання процесу розподілу і закріплення трудових ресурсів на ринку праці;
- розробка системи заходів по підвищенню привабливості для школярів сфер матеріального виробництва та обслуговування;
- розробка системи заходів по підвищенню ефективності впливу засобів масової інформації на формування мотивів вибору професії;
- визначення завдань і системи роботи загальноосвітньої ланки з профорієнтації в єдності з сім'єю та регіональними органами влади;
- створення системи підготовки і перепідготовки фахівців з педагогіки та психології, компетентних у вирішенні проблеми підготовки школярів до свідомого професійного самовизначення;
- розробка та удосконалення методик психолого-педагогічної і медичної профконсультації;
- розробка організаційних проектів окремих ланцюгів системи профорієнтації у країні, а також оновлення загальнодержавної системи професійної орієнтації (професійна інформація, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація).

Надання своєчасної кваліфікованої допомоги старшокласникам у підготовці до свідомого професійного самовизначення та корекція професійного вибору може відбутися за умов визначення певних критеріїв та показників.⁵ Ми пропонуємо показники готовності до професійного самовизначення вибудовувати по рівнях: знання формують мотивацію; направленість школярів їх знання і уміння мають стати основою практичної діяльності; цілеспрямованість у формуванні та закріпленні емоційно-ціннісних якостей, при допомозі яких визначають готовність школярів до професійного самовизначення.

Професійне самовизначення є багатоступеневим процесом, який характеризується нами за трьома напрямками: завдання, які суспільство ставить перед

⁵ Вопросы теории и практики профориентации в средней школе. Под редакцией И.Д.Зверева. – М.: Педагогика, 1972. – 248с. – С.13-41.

особистістю – соціологічний підхід; процес поетапного прийняття рішень, наслідком яких має стати формування власних професійних інтересів і потреб системи розподілу праці у суспільстві – соціально-психологічний підхід; процес формування індивідуального стилю життя, складовою частиною якого є професійна діяльність – диференційно-психологічний підхід („Я концепція” віддзеркалює розуміння, переживання, наміри і дії в певних умовах професійної діяльності).⁶

Важливим у підготовці старшокласників до професійного самовизначення є формування суб’єкту певного виду праці який буде мобільним і зорієнтованим на світ професійної діяльності, матиме певні можливості для особистісного саморозвитку в єдиному контексті життєвого і особистісного самовизначення.⁷ Це положення, на нашу думку, має бути смисловою частиною „Я концепції”, диференційованої на усвідомленні процесу і результату вибору; узгодженості внутрішніх і зовнішніх компонентів між собою; інтеграції одного або декількох намірів; стійкості, виходячи із ситуативності вибору, яка разом з актом вибору має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя.

Період навчання в VIII – XI класах є особливим і відповідальним етапом у проведенні навчально-виховної роботи загальноосвітньою ланкою, оскільки в цей період потрібно створити умови для розвитку професійної самосвідомості школярів - формування особистісного підходу до вибору професії, уміння співвідносити суспільну необхідність при виборі сфери діяльності з особистими ідеалами, уявами про цінності та реальними можливостями. Тому система підготовки до професійного самовизначення має передбачати: оволодіння знаннями та уміннями з основ вибору професії, які здобуваються в процесі вивчення спеціальних курсів; уточнення соціально-професійного статусу старшокласни-

⁶ Чистякова С.Н. , Журкина А.Я. и др. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению. – М.: Филология, 1997. – 81с. – С.3-16.

⁷ Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді. За редакцією Тименка М.П. – К: 1996. – 268. – С.136-150.

ків при допомозі профорієнтаційної діяльності на базі поглибленого вивчення профільюючих предметів, до яких у них проявляється стійкий інтерес та здібності; приділення уваги формуванню професійно важливих якостей у вибраному напрямі праці, контролю і коригуванню професійних планів, способам оцінювання результатів та досягнень, самопідготовці та саморозвитку.

Разом з тим, особливого значення набуває процес цілеспрямованої соціально-професійної адаптації старшокласників, під час якої здійснюється формування не тільки професійних знань, умінь, але і засвоєння норм та цінностей трудових колективів чи трудових об'єднань.⁸ Оскільки за бажанням старшокласників під час профільного навчання забезпечуються умови для входження в професійну діяльність, а саме період поглибленої підготовки до неї і формування досвіду життєдіяльності в трудовому колективі, то розвиток професіоналізму здійснюється в процесі праці, коли одночасно з підвищенням кваліфікації розширюється сфера діяльності та опановуються нові спеціальності. Готовність до переорієнтації на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей має бути обов'язковою умовою процесу професійного самовизначення. Його формування має здійснюватись в процесі науково-практичної діяльності, яка розглядається нами як система рівноправної взаємодії особистості та суспільства на певних етапах їх розвитку і оптимально відповідає особистісним здібностям та запиту ринку праці на фахівців певного напрямку діяльності.

Одним з методів системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення є тісна взаємодія особистості з суспільними структурами (навчальні заклади, інституції, задіяними у розподілі та використанні трудових ресурсів, підприємства, установи, організації, сім'я, громада тощо) у напрямі вирішення проблеми підготовки до свідомого вибору професії, яка передбачає відносини між рушійними силами цього процесу та створення адекватної уяви особистості про соціально-економічні завдання, які стоять перед суспільством, і які з часом вона має вирішувати.

⁸ Мадзигон В.Н. Продуктивная педагогика. – К.: Вересень, 2004. – 324с. – С.147-161.

В сучасних умовах структурування освітнього простору основними функціями системи професійної орієнтації мають стати поточне і перспективне планування, координація, контроль, теоретичне, методологічне та інформаційно-методичне забезпечення тощо. Такий підхід допоможе досягти головної мети - динаміки підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення. Старшокласники мають працювати на кінцевий результат процесу професійного самовизначення – вибір майбутньої професії. І допомогти їм у цьому може спеціально організована психолого-педагогічна діяльність. А саме: отримання знань про себе; інформація про світ професійної праці; співставлення знань про себе та знань про професійну діяльність за допомогою професійних проб; стимулювання активізації внутрішніх психологічних ресурсів з метою включення в професійну діяльність та максимальну реалізацію себе в ній.

Для формування певного рівня готовності до професійного самовизначення школярів виділимо основні засоби: професійна інформація; просвіта; розвиток інтересів, нахилів і здібностей; професійне консультування; професійний відбір; соціально-професійна адаптація. При цьому значна увага має приділятися медико-психологічній роботі із школярами, яка включає в себе професійну консультацію лікаря; розширення знань про фізіологічну значущість праці; знання джерел адаптивності організму; гігієнічні аспекти професійного вибору тощо.

Доводиться констатувати, що за останній час завершено мало досліджень з приводу ефективного використання старшою школою загальноосвітньої ланки інваріантної і варіативної складових шкільного компоненту. Аналіз свідчить, що доцільним є перегляд завдань і змісту профільного навчання в старшій школі, який має відбуватися у напрямі виховання і розвитку творчої особистості; надання допомоги старшокласникам в оволодінні способами пізнання, а при необхідності компетентного перетворення оточуючого середовища.⁹ На нашу думку, значну частку змісту профільного навчання повинні скласти орієнтація на

⁹ Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: ПППО, 1996. – 236с. – С.211-213.

певний напрям професійної діяльності (професію) у відповідності до здібностей та вимог, які вона пред'являє до психологічної структури особистості; ознайомлення старшокласників із способами технологічного засвоєння дійсності; загальні принципи прогресивної техніки і технології; організація управління і виробництва, його екологія, автоматизація та інформатизація тощо.

Щоб визначити орієнтовне місце особистості на ринку праці необхідно змодельовати систему шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. Система передбачає створення напрямів навчання для старшокласників, якими мають стати спеціальності агропромислового комплексу, будівництва та архітектури, основ медицини, педагогіки, транспорту та зв'язку, легкої та харчової промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологій та їх забезпечення, дизайну тощо. Вона має стимулювати діяльність старшокласника, направлену на активізацію процесу професійного самовизначення, який в значній мірі залежатиме від якості підготовки суб'єкту на різних вікових етапах розвитку та його індивідуального стилю. Значну роль в динаміці становлення старшокласників відіграватимуть якості особистості, які мають відношення до їх професійного становлення (спеціальні і загальні професійно-моральні та вольові якості, професійно-важливі якості і особистісно-діловий потенціал тощо). Дані якості потрібно розвивати у різних видах діяльності, бо вони складатимуть основу успішного творчого професійного розвитку особистості.

Враховуючи результати аналізу організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці та опитування старшокласників і їх родин, ми пропонуємо об'єднати зусилля управлінських освітніх структур, загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату у напрямі орієнтації старшокласників на початкову професійну діяльність, і засобами професійних проб допомогти самовизначитись в світі професій та розпочати процес освоєння певної професії з метою подальшого навчання у вищих навчальних закладах за обраним фахом чи працевлаштування після отримання кваліфікації, що забезпечить їх елементами соціального захисту після закінчення школи та част-

ково задовольнить попит на ринку праці. Водночас підготовка старшокласників до добровільної праці в системі нових суспільних відносин, праці осмислених, посиленій, цікавій, стимулюючій розвиток творчих професійних здібностей, формуючій функціональну грамотність, професійну мобільність у відповідності до індивідуальних особливостей особистості та запиту ринку праці в кадрах забезпечить динаміку розвитку як особистості так і регіону. Для забезпечення цього результату навколо старшокласників потрібно створити освітній простір, який озброїть їх знаннями, уміннями і навичками, які є складовими сукупних суспільно-виробничих відносин, організаційно-господарської, фінансової структур регіону, і які стануть основою розвитку підприємництва та допоможуть сформувати якості, необхідні для прийняття самостійних компетентних рішень в умовах ринкових відносин на приватній, комунальній та державній формах власності на засоби виробництва і матеріальні блага.

Висновок. За останні роки орієнтація країни на ринкову економіку знизилася рівень соціальної захищеності молоді. Для забезпечення соціально-економічного поступу України та зниження рівня соціальної напруги загальноосвітня ланка має допомогти старшокласникам адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного психологічного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Кожному старшокласнику потрібна кваліфікована допомога у вибудові індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проєктів професійних перспектив. Освіта і самоосвіта, самопізнання, самореалізація повинні скласти змістові лінії стратегії послідовних дій старшокласника. Це дозволить накопичувати загальноосвітні знання, включаючи знання про конкретні професії, їх особливості, що звужить межі пошуку „своєї професії” і вибудує орієнтовні перспективи професійного зростання (професійну кар’єру); пізнавати себе як в плані індивіда, людини взагалі, свого образу „Я”, реального і бажаного, позитивних і негативних особистісних якостей, так і цілеспрямовано – як суб’єкта професійного самовизначення з набутими професійно важливими якостями; підвищувати рівень активності в певних видах дія-

льності, пробуджуючи і закріплюючи при цьому соціальну сміливість, демонструючи широкий спектр інтересів, пошуку своєї справи і місця в суспільстві.

Николай ПОДДЯЧИЙ

**СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ К
ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМООПРЕДЕЛЕНИЮ**

Резюме

В статье анализируются современные проблемы подготовки старшеклассников к профессиональному самоопределению в условиях рыночной экономики; содержание и структура профессиональной ориентации; задания общеобразовательного звена, направленные на удовлетворение реальных профессиональных планов старшеклассников, потребностей региона и государства; акцентируется внимание на создание условий для развития творчества и профессионального самосознания старшеклассников, формирования профессионально важных качеств, уточнения и коррекции социально-профессионального статуса.

Mykola PODDYACHYY

**SYSTEM OF PREPARATION OF STARSHOCLASNICIV TO
PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION**

Summary

In the article the modern problems of preparation of starshoclasniciv to professional self-determination in the conditions of market economy are analyzed; table of contents and structure of professional orientation; the tasks of general link, directed on satisfaction of the real professional plans of starshoclasniciv, necessities of region and state; attention on creation of terms for development of creation and professional consciousness of starshoclasniciv, forming professionally of important qualities, clarification and correction of social-professional status is accented.

Відомості про автора :

Піддячий Микола Іванович

Директор міжшкільного навчально-виробничого комбінату м. Бориспіль

Старший науковий співробітник Інститутів педагогіки та
проблем виховання АПН України

Доцент Національного авіаційного університету

Кандидат педагогічних наук

Адреса: м. Бориспіль, вул. Київський Шлях, 108

Т. р. (044) 281- 75-25, т. д. (04495) 6-17-54.

E-mail: pmi2005@ukr.net